

OSMANLI İKTİSADİ DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ANA İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE KLASİK DÖNEM OSMANLI İKTİSAT POLİTİKASINA BAKIŞ

Harun ŞAHİN^(*)

Öz

Osmanlı Devleti klâsik iktisadî sistemini İslâm-Türk Medeniyetinden devralmıştır. İslam Hukuku, Osmanlı iktisat sisteminin temelini oluşturmuştur. Para, maliye, fiyat vb. siyasetlerin uygulanmasında İslam Hukuk kuralları ile birlikte örf, âdet ve geleneklere uyulmuştur. Osmanlılar, klâsik iktisat siyasetinin dayandığı nev'i şahsına münhasır bir iktisadî dünya görüşüne sahip olmuştur. Klâsik iktisadî dünya görüşünden gelen önemli ilkeler iktisat siyasetini belirlemiştir. Adalet işe, arz yönlü refah anlayışı, gelenekçilik ve gelircilik benimsenen önemli ilkelere aittir. Bu ilkeler dengelenme ve etkileşim içerisinde bir bütün oluşturmuştur. Geleneksel iktisat politikaları, klâsik iktisadî düşüncenin ve benimsenen ilkelerin ürünü olmuştur. İstihdam üretim ve refahı arttırmak, fiyat istikrarını sağlamak, kamusal ihtiyaçları karşılamak ve sömürüyü önlemek temel iktisat siyaseti amaçları olmuştur. Bu amaçlara ulaşabilmek için geleneksel para ve maliye siyaseti araçları kullanılmıştır. Kalitatif iktisat politikalarından ziyade kantitatif politikalar izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Klâsik Dönem, Klâsik İktisat Siyaseti, Klâsik İktisat Düşüncesi

Overview of Ottoman Economic Policy within the Framework of the Principles of Ottoman Economic World Vision

Abstract

The Ottoman Empire took classical economic system over from Islamic-Turkish Civilization. Islamic law was the basis of the Ottoman economic system. Traditions and customs as well as the rules of Islamic Law were complied in the implementation of policy such as monetary, fiscal, price etc. Ottomans had a characteristic economic worldview where classical economic policy is based. Important principles from classical economic worldview determined the economic policy. Justice, provisionism, understanding of supply-side prosperity, traditionalism and fiscalism were the important principles adopted. These principles have created a whole by stabilization and interaction. Traditional economic policies were the product of classical economic system and principles adopted. The objectives in basic economic policy of Ottomans were to increase employment, production and welfare, to maintain price stability, to meet the needs of public and to prevent the exploitation. Traditional monetary and fiscal policy tools were used to achieve these goals. Quantitative policies were pursued rather than qualitative economic policies.

Keywords: Ottoman Empire, Classical Period, Classical Economic Policies, Traditional Economic Thought

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniv. İİBF İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı,
(e-posta: harunsahin2@yahoo.com.tr)

Giriş

Kıtalara yayılan geniş topraklar üzerinde hükümranlığını asırlarca sürdüren Osmanlı Devleti klâsik iktisadî sistemini Türk-İslâm Medeniyetinden devraldığı maddi ve manevi miras temeli üzerine inşa etmiştir. Osmanlı Devleti, Müslüman bir topluma istinat eden bünyesi ile kuruluşundan itibaren İslâm Hukuku'nu tatbik etmeye çalışmış, *klâsik* nizamını bu esaslar üzerine tesis etmiştir¹.

Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatını tanzim eden kuralların esas kaynağı İslâm Hukuku olmakla birlikte şeriatta tafsilatlı düzenlemelerin bulunmadığı durumlarda şeriatın haricindeki kurallara müracaat edilmiştir. Padişahın emir ve fermanları ile çıkarılan kânunnâmeler bu kuralların başında gelmektedir. İktisadî meselelerle ilgili kânunnâmelerin yanı sıra mahalli örf, âdet ve geleneklerin tatbiki *şer'-i şerife* muhalif olmadığı sürece mecbur tutulmuştur (Genç, 2000:48-49; Barkan, 1943:XVI).

Toprak vergi, para, narh vb. konularda iktisat siyaseti amaçları ile uyumlu araçların belirlenmesinde ve bu siyasetin karar vericiler tarafından tatbikinde temel etken, *örf-i sultani* ve *şer'î hükümler* olmuştur (Anhegger & İnalçık, 1956:IX). *Örfî hukuk* gücünü devlet otoritesinden almakta ve padişahın iradesiyle ortaya çıkmaktaydı. Ancak padişahın iradesi keyfi olmayıp, genelde şeriatın yanı sıra teamül, tecrübe, kaide, âdet ve geleneklere de bağlı bulunmaktaydı. Osmanlı iktisat siyasetinin belirlenmesinde sıralanan bu unsurların payı, *şer'î hukukla* birlikte fazla önem kazanmıştır (Sayar, 1986:79-82).

Osmanlı Devleti'nin klâsik ya da *nizâm-ı kadîm* olarak nitelendirdiğimiz hüviyeti XIV-XVI. yüzyıllarda tedricen inkişaf etmiş ve XIX. yüzyıla kadar bu vasfını önemli değişmeler olmadan devam ettirmiştir. Bu nedenle Osmanlı iktisadî sistemi zaman esasına göre taksim edilirken Tanzimat öncesi dönem için *nizâm-ı kadîm* denmiştir. *Kadîm* ve *klâsik* olarak nitelediğimiz hüviyet XIX. yüzyıldan itibaren ortadan kalkarken bunun yerine yeni unsurlarla beslenen farklı bir yapı almaya başlamıştır.

Klâsik zaman diliminde uygulanan geleneksel iktisat siyasetinin dayandığı nev-i şahsına münhasır bir iktisadî dünya görüşü bulunmaktaydı. Klâsik anlayış doğrultusunda benimsenen bir takım ilkeler iktisat siyasetine yön vermiştir. Başta adalet olmak üzere iâşe (*provizyonizm*), arz yönlü refah anlayışı, gelenekçilik (*tradisyonalizm*) ve gelircilik (*fiskalizm*) bu ilkelerin başında gelmektedir. Ancak söz konusu ilkelere istinat eden bu tarz siyaset günümüzdeki modern iktisat politikalarından farklıydı. Osmanlı devlet sistemi içerisinde iktisadî meselelerle doğrudan alakalı yetkili organlar da bulunmuyordu. Bu nedenle tatbikatta bir takım hedef ve fonksiyonlar arı iktisadî mahiyet arz etmemiş, genellikle siyasî dinî, askerî, idarî ve malî düşünce ve politikalarla iç içe bulunmuştur. Bu durumun bir ispatı iktisadî meselelerde karar mercii ve uygulayıcı organların iktisat dışı konuları görev edinen organlar olmasıdır. İktisadî fonksiyonlar Kasazker, Kadı, Defterdar, Darphane Nazırı, Gümrük Emni, Divan Beylikçisi gibi birçok idarecinin yetki alanı içerisinde dağınık halde bulunmaktaydı.

1) Bkz. (Köprülü, 2009:126; Barkan, 1944:344; Tabakoğlu, 2012:187; Akgündüz & Öztürk, 1999:23; Feyzioğlu, 1981:25; Kazıcı, 2005:11).

İktisadî fonksiyonların sistem içerisinde uzmanlaşmış organları bulunmadığı gibi iktisadî olay ve ilişkiler de diğer meselelerden farklılaşmış olarak belirgin nitelik arz etmekteydi. Çöl kumunda karışık halde bulunan küçük cam parçacıklarını ayıklamak mümkün olmadığı gibi din, siyaset, ahlak, aile, cemaat, tarikat vb. ilişkiler ve olaylar yumağı içerisinde dağılmış halde bulunan iktisadî meseleleri bulmak ve çıkarmak oldukça zordur.² Bu durum esasen Osmanlı ile çağdaş diğer toplumların karakteristik özelliğidir. İktisadî olay ve ilişkilerin diğer alanlardan sıyrılarak müstakil bir hüviyet kazanması, bilim ve siyasetin ayrı bir konusu olması toplumlar için yenidir. Modern zamanlarda özellikle de Sanayi Devrimi sonrasında para ve üretimde yaşanan gelişmeler iktisadî meselelerin diğer olaylardan müstakil ele alınması sonucunu doğurmuştur (Genç, 2000:44).

Klâsik dönem Osmanlı iktisat düşüncesi zamanla ortaya çıkan ekonomik problemlere cevap aramaya dönük olmuştur. Bu dönemde Osmanlı devlet yöneticilerinin ekonomide uygulamaya geldikleri geleneksel iktisat politikalarını, klâsik iktisat düşüncesinin bir ürünü olarak kabul edebiliriz (Sayar, 1986:55,63). İstihdamı üretimi ve refahı arttırmak, fiyat istikrarını sağlamak, kamusal ihtiyaçları karşılamak, eşitlik ilkesi gereği gelir ve servet dağılımını düzenlemek, temel mallar arzını düzenlemek ve sömürüyü önlemek gibi temel iktisat politikası amaçlarını gerçekleştirebilmek için para, maliye, fiyat, kurumsal vb. geleneksel politika vasıtaları etkin bir şekilde uygulanmıştır. Dönem boyunca ekonomin mevcut yapısını ve temellerini değiştirmeyen kalitatif iktisat politikalarından ziyade marjinal ayarlamalarla yetinilen kantitatif politikalar takip edildiğini söyleyebiliriz.

Klâsik Osmanlı iktisat düşüncesinin esas kaynağını Osmanlı devlet uygulamalarıyla, *ahlak ve siyasetnâme* geleneğine uygun telif edilen eserlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu kaynaklarda dağınık halde bulunan Osmanlı iktisat düşüncesi, İslâm düşüncesinin önemli ölçüde etkisi altında kalmıştır. Bununla birlikte ekonomik düşünce ve politikalara ait işaretler takip edildiğinde bu izler bizi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlere götürmektedir (Berkes, 1972:40).

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı padişahları ve devlet yöneticilerine *lâyihalar* ve *nasihat-nâmeler* arz eden bürokrat-aydınların, *çözülme (inhîtat)*³ karşısındaki temel düşüncesi, klâsik Osmanlı iktisat politikalarının, *kânun-ı kadîme* yani aslına uygun biçimiyle uygulanması gerektiği yolundaydı. Bu yaklaşım *gelenekçiliktir*. Sağlıklı bir vücudu devam ettirebilmek için ideal vücut fonksiyonlarını korumak ve dengede tutmak gerektiği gibi, Osmanlılar da tecrübe edilmiş ve ispatlanmış sistemi geleneksel yapıya uygun tarzda muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu tutum ve davranış tarzı karar verme sürecinin her aşamasında görülebilmektedir. Aynı dönemde Avrupa'da merkantalist poli-

2) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” eserinin müellifi Mehmet Genç’le “Osmanlı İktisat Düşüncesi” konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yapılan *Özel Görüşme*, İstanbul, 1999.

3) *Çözülme* kavramı S. Ülgener tarafından, XV ve XVI. Yüzyıllardan bu yana coğrafi keşiflerin dünya ticaret yollarını Atlantik kıyılarına kaydırmalarından ileri gelen ve görüntülerini bütün bir bölgede önce ağır ve yavaş, sonraları hızını arttırmış halde ortaya koyan sürekli bir alçalma dönemi anlamında kullanılmıştır (Ülgener, 1981:22).

tikaların uygulanmasında sürekli bir değişme gözlenmekteydi (Gökbilgin, 1967:94; Berkes, 1972:40; Şahin, 2013:6).

Avrupa'da geleneksel toprak düzeni XI. yüzyıldan itibaren çözümlene sürecine girerken feodal düşünceye bağlı Avrupa ekonomisi tedricen güç kaybetmiştir. Kıtada ticari ilişkilerin yoğunlaşması ile paranın ekonomide etkisi daha fazla hissedilir duruma gelmiştir. Bu gelişmeler karşısında feodal beyler (senyörler) topraklarını koruma yollarını aramışlardır. Senyörler topraklarını hem korumak hem de değerlendirmek amacıyla tarımsal üretimde verimlilik esasına yönelmişlerdir. Ortaya çıkan *prodüktivite* fikri feodal düşüncenin yerini almıştır (Mardin, 1985:619; Sayar, 1986:77-78). Batıda ekonomi politikalarındaki değişmeler, ekonomik düşünce alanında da kıpırdanmalara ve iktisadî bilgi üretimine yol açmıştır (Berkes, 1972:40).

Osmanlı İmparatorluğu tarihi konusunda araştırılması gereken önemli mevzulardan biri de klâsik dönem iktisadî dünya görüşü ve bu görüş doğrultusunda tatbik edilen iktisat siyasetidir. Osmanlı iktisadî düşünce tarihi ve iktisat politikaları akademik çalışmalara mevzubahis olmuş ve önemli yayınlar telif edilmiştir. Ancak Osmanlı iktisadî dünya görüşünün dayandığı temel prensiplerle dönem boyunca izlenen iktisat siyaseti arasındaki yakın ilişki henüz yeterince açıklanmamıştır.

Çalışmamızda Osmanlı klâsik iktisadî dünya görüşünü kısaca özetledikten sonra çalışmanın devam eden bölümlerinde, klâsik düşünceden kaynaklanan temel ilkeler ile para ve maliye siyaseti arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

Narh (Fiyat) Siyaseti

Osmanlı ekonomisinde klâsik devirlerdeki işe faaliyetlerinin yanı sıra para ve fiyat konusunda da nev'i şahsına münhasır iktisat siyaseti tatbik edildiğini görmekteyiz. Müdahaleci ve kontrolcü (ithalat ve ihracatın kontrolü, fiyatların kontrolü, kâr ve ücretlerin kontrolü, hammadde dağılımının ve doğal kaynak kullanımının kontrolü, üretimin kontrolü, tüketim mallarının dağıtımının kontrolü, kalite ve standart kontrolü) anlayışın bir ürünü olan narh siyaseti bu konuda en önemli uygulamalardan birini oluşturmaktadır. Fiyatların ve ücretlerin belirlenmesi ile ilgili olan narh meselesini Osmanlılar tüketici açısından değerlendirmiş ve uygulamaya koymuştur (Tabakoğlu, 1986:321).

Klâsik dönemde işe çabaları ve gelenekçi yapıdan tezahür eden düzenlemeler paraya dayanan ekonomik faaliyetlerin genişlemesini sınırlamıştır. Üretimde ve diğer sosyo-ekonomik yapıda mevcut stabilite korunmaya çalışıldığı gibi para ile alakalı muamelelerde mevcut dengeler *kadîme* riayet noktasında korunmuştur. Ekonomik aktivitelerde müdahale anlayışı çerçevesinde marjinal ayarlamalarla yetinilmiştir. Bu nedenle paraya dayalı muameleleri genişletecek gelişmeler sınırlı kalmıştır.

Ekonomide mübadelenin genişlemesiyle ekonomik denge ile birlikte sosyal ve siyasî nizamda da tesir edebilecek yeni zümrelerin veya *burjuva* diyebileceğimiz sermaye sahiplerinin oluşması pek arzu edilmediği gibi pek çok engellemelere maruz kalmıştır (Tabakoğlu, 2012:199). Bu nedenledir ki, *burjuvazinin* belirtileri Avrupa ile aynı zamana

rastlamakla birlikte neticeleri bir birinden farklı olmuştur. Kapitalist inkişafın teknik, hukuki ve manevi unsurları oluşmadığından ve teşvik edici iktisat politikaları takip edilmediğinden Osmanlı *burjuvazisi* gelişmemiştir (Ülgener, 1981:151-152). Narh siyaseti ile fiyatların tespitinde gösterilen hassasiyet bu duruma iyi bir örnektir. Söz konusu politika ile esnaf ve tüccarın fahiş fiyatlarla ve yüksek kâr marjları ile elde edebilecekleri kazançları tahdit edilmiştir. Piyasada oluşan mevcut faiz hadlerinin genelde normal kâr hadlerinin üzerinde oluşması sermayenin burjuva sınıfı oluşturmaya imkân tanımamıştır. Sermaye büyük ölçüde askerî zümrenin elinde toplanmış, tüketim ve yönetim maksatlı talep edilen krediler bu zümreye inhisar etmiştir.

Devlet, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında hem üretici hem de tüketiciyi fiyatlar konusunda sürekli denetim altında tutmuştur. Malın başlangıçtaki üretiminden nihai tüketimine kadar, üretim-tüketim ağının bütün basamaklarında müdahale söz konusuydu (Sayar, 1986:70). Sistemin müdahaleci karakteri toprak rejiminde kendini daha iyi hissettirmektedir. Çünkü devlet zirai toprakların mülkiyetini *mîrî (emîrî)* adı altında kendi elinde bulundurmıştır. Bu sayede devlet üretim faktörleri üzerinde denetim ve kontrolü ele geçirmiştir. Burada amaç kaynakların adil dağılımını sağlamak, üretim ve refah düzeyini en üst seviyeye çıkarabilmek olmuştur. Bu nedenle topraktan sonra diğer önemli bir üretim faktörü olan emeğin kontrolü de sağlanmış, toprağın terkedilip işlenmemesi sonucu oluşacak üretim düşüşleri önlenmeye çalışılmıştır. (Genç, 1989:178-179).

Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet) döneminden buyana Osmanlı yöneticileri narh uygulaması üzerinde hassasiyetle durmayı önemli bir mesele haline getirmişlerdir (Sayar, 1986:71). Çünkü *adalet ilkesinin* gereği piyasada fiyatların adil olarak belirlenmesi gerekmektedir. Adaletin temini için piyasada alış-veriş ilişkileri bir düzene sokulmalıydı. Bu da narh uygulamasını gerektirmekteydi. Bu amaçla Osmanlı'da narha temel bir iktisat siyaseti olarak devam edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu uygulamadan vazgeçme teşebbüslerinin olduğu görülmektedir. Bu konuda Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, *ahval-i narh kitapta yoktur bey' ve şira rızay-ı tarafeyn ile olmalıdır* diyerek bu uygulamayı durdurmak istemiştir. Fakat bu yeni uygulamanın piyasada fiyatları önemli ölçüde artırdığı ve istikrarsızlık unsuru olarak görüldüğünden yeni uygulamadan vazgeçilmiştir (Tabakoğlu, 1986:321).

Diğer taraftan toplum yapısında ortaya çıkan bir takım olumsuz iktisadî gelişmeler, Osmanlı aydınlarının narh sistemini meşru görmesine neden olmuştur. Mesela Âli Efendi *her kişi istediği gibi alır satar, helal akçesine hem tamahla öldürücü zehir durumundaki haramı katar* diyerek narh uygulamasını desteklemektedir (Sahillioğlu, 1967:38). Lütfi Paşa da bu konuda *narh durumları dünyanın önemli işlerindedir. Onunla çok sıkı bir şekilde uğraşmak gerek* demektedir. Gelibolulu Ali de narh uygulamasını destekleyenler arasındadır. O da, *narh umur-ı cüz-i değil umur-ı külliyledir. Eğer padişah ve vezirler ufak bir mesele gibi gereken ehemmiyeti vermezlerse ... herkes malını dilediği fiyattan satar, ancak bu kazanç hiçbir şekilde helal kazanç sayılmaz* demiştir (Kütükoğlu, 1983:5; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1992:30).

İslâm düşüncesine baktığımızda narh konması ancak zorunlu hallerde ve piyasada tekelci eğilimlerin hâkim olması durumunda söz konusu olmaktadır. Şer'î düşüncede fiyat ve ücretler, serbest piyasa koşullarında alıcı ile satıcının anlaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Fiyat ve ücretlerin piyasada oluşumunda temel unsur arz ve talep şartları olmaktadır (Kallek, 2006:387-388). İslâm'ın ilk devirlerinde narh meselesine müsamaha gösterilmezken, Hz. Peygamberden sonra İslâm âleminde tatbikatı intişar etmiştir (Pakalın, 1993/II:655).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı yöneticileri narh uygulamasını benimsemişlerdir. Tekelci eğilimlerin ağırlık kazandığı eksik rekabet durumunda ve istisnai olarak uygulanması gereken narh siyaseti Osmanlı'da süreklilik kazanmıştır (Sayar, 2000:18). Çünkü Osmanlı yöneticileri bu uygulamayı halkın refahı için zorunlu görmüşlerdir (Pakalın, 1993/II:655).

Maliye Siyaseti

Osmanlı toprak rejimini temsil eden *tımar sistemi* Selçuklulardan kalma *ikta* düzendenin gelmektedir. Selçuklu *ikta sisteminin* esasları ise İslâm Hukuku'na dayanmaktadır (Shaw, 1994:I/22; Köprülü, 2009:126). İslâm düşüncesinde toprakta kural olarak devlet mülkiyeti kabul edilmiştir. Devletin fertlerine ise sadece toprağın işletim hakkı tanınmıştır. *Tımar sistemi* Osmanlı ekonomik düzeninin bel kemiğini oluşturmuştur. Selçuklu *ikta sisteminde* olduğu gibi, *tımar sisteminde* de, devlet mülkiyetindeki toprakların, devlet memurlarının gözetiminde, kullanım hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesi esas kabul edilmiştir (Tabakoğlu, 1986:329).

Toprakta miras özel mülkün olduğu yerde mevcuttur. Ancak toprak düzeninde özel mülkiyet istisna oluşturmuştur. Genelde toprak mülkiyeti devlete aittir. Vergi gelirlerinin hizmet sahiplerine tahsis edilmesi, maliye nizamının temelini teşkil etmiştir. Ancak Osmanlı topraklarının üç kıtaya yayılmış olması ülkede tek bir toprak sisteminin oluşmasını engellemiştir. Ülkede tamamen homojen bir mülkiyet anlayışı ve uygulaması bulunmaktaydı (Sayar, 1986:77-78).

Mevcut toprak düzenine dayalı olarak tatbik sahasına konan iktisat siyasetinin temelinde işe anlayışını görebilmekteyiz. *Mîrî rejim* içerisinde ekonomide mal arzını arttırmak, kaliteyi yükseltmek ve fiyatları mümkün olduğunca düşük tutmak için müdahaleci tedbirler alınmıştır. Hemen bütün zenginliğin kaynağını oluşturan zirai üretimde en yüksek düzeyde üretimin gerçekleştirilebileceği orta büyüklükteki işletme tipi yaygınlaştırılmıştır. Aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesi ya da daha büyük işletmelere dönüşmeleri önlenmiştir. *Mîrî mülkiyet rejimi* ile üretim alanlarının kiralanması, alım satımı, bağışlanması ve vakfedilmesi yasaklanmıştır. Produktivite düşüşlerine neden olabilecek toprak kullanım biçimleri yasaklanmıştır.

Osmanlı elitinin iktisadi meselelere bakış açısı çağdaşı olan Batı'dan farklılık arz etmiştir. Devlet ve ekonomi yönetiminin en temel amaçlarından biri devlet ve toplumun ihtiyaçlarını yani işlerini kolaylıkla karşılamak olmuştur. Bu nedenle bu anlayış *provizyonist* bir anlayıştır. *Provizyonist* anlayışa dayandırdığımız iktisat siyasetinin gereği

olarak ülke içerisinde mallar ihtiyaç duyulan bölgelere dağıldıktan ve böylece İmparatorluğun ekonomik ihtiyaçları giderildikten sonra fazla malın ihracatına izin verilmiştir. Ülke için marjinal faydası sıfıra yaklaşmış malların ihraç edilmiş olması ihracatın temel hedef olmadığını göstermektedir. İthalat ise genellikle gümrük sınırlamalarından uzak olarak serbestçe yapılmıştır. Böylelikle yurt içinde ihtiyaç duyulan ya hiç üretilmeyen ya da az üretilen mallar yasağız ithalata temin edilmiştir. Özellikle marjinal faydası yüksek malların herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan yurt içine girişi teşvik edilmiştir. Böylelikle üretim ve tüketim dengede tutulmaya çalışılmıştır. Oysa ihracatı zorlaştırıcı ve ithalatı kolaylaştırıcı tedbirler günümüz iktisat politikaları ile pek bağdaşmamaktadır. Dış ticarete yabancılara sunulan imtiyaz ve kapitülasyonların ana sebebinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı sistemini Batı'dan ayıran diğer önemli bir farklılık eşitlikçi eğilimin hâkim olmasıdır. Ekonomik faaliyetlerde eşitlik önemli bir değer olarak kabul edilmiş ve tatbik edilmiştir. Bu durum esasen İslam Dini'nin eşitlik akidesinin devlet ve toplumu geniş çapta yansımından kaynaklanmıştır. Özellikle yönetici zümreye bir takım ayrıcalıkların verilmiş olduğu inkâr edilemez. Fakat iktisadi düzen içerisinde eşitlik ilkesi esas alınmıştır. Bu ilke doğrultusunda sömürünün önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tarım, ticaret, madencilik vb. birçok iktisadi faaliyette adil kaynak dağılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Devletin müdahaleci karakteri burada kendini daha belirgin göstermektedir. Klâsik dönem tahrir kayıtlarından toprakların üretici sınıf arasında eşit dağıtılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Genç, 2000:71).

Osmanlı vergi nizamının teşekkülünde ise iki temel kaynaktan yararlanılmıştır. Birincisi, İslâm Hukuku, ikincisi Örf Hukuku'dur. Sistemin kaynaklarına münasip olarak da vergiler iki kısma taksim edilmiştir. Bunlar *Tekâlif-i Şer'îyye* (cizye, ağnam, öşür ve diğerleri) ve *Tekâlif-i Örfîyyedir* (resm-i mücerred, resmi arus, resmi bennak ve diğerleri). *Tekâlif-i Örfîyye (Rûsûm-u Örfîyye)* vergilerinin konulmasında mahalli gelenekler etkili olmuştur. Bu vergilere verilen geleneksel önemden dolayı çeşitleri oldukça fazladır. Şer'î vergilerin miktarlarının tespitinde ise İslâm Fıkhı esaslarına uyulmuştur. Devlet, kontrolü altına aldığı yeni topraklarda vergi nizamın tesis ederken önceki yönetimin uygulamalarını önemsemmiştir. Fethedilen topraklarda vergileme siyasetine uygun olarak bazen eski yönetimin vergileme usulü aynen muhafaza edilmiştir (Akdağ, 1949:38-39).

Vergi tarh ve tahsili meselesi Osmanlı malî sisteminin en önemli meselelerinden olmuştur. Çünkü devletin hemen bütün birimleri toplanan vergilerle yakından ilgili bulunmaktaydı (Akdağ, 1949:38). Malî düzene ve hazine yönetimine dayalı olarak tatbik sahasına konan iktisat siyasetinin ya da fiskal politikaların temelde gelircilik (*fiskalizm*) ilkesine dayandığını söyleyebiliriz. Gelircilik Osmanlı iktisadî yaşamının çeşitli alanlarını önemli ölçüde biçimlendirilmiştir. Bu ilke, geleneklere bağlılık ve arz yönlü refah anlayışına istinat eden iâşe anlayışıyla birlikte dengelenme ve etkileşim içerisinde bir bütün oluşturmuştur. Gelircilik anlayışına istinat eden fiskal politikalarda amaç hazine gelirlerini mümkün olduğunca arttırmaya çalışmak, giderleri de asgari düzeye indirmek olmuştur (Genç, 2000:50; Tabakoğlu, 2012:190-192).

Para Siyaseti

Klâsik Osmanlı iktisadî düzeni parayla çok yakından ilgiliydi. Çünkü para Osmanlı'da hükümranlığın en önemli sembolüydü. Klâsik dönemin en belirgin özelliklerinden biri de ekonominin *madeni para rejimine* (standardına) dayalı olmasıdır.⁴ İslâm Dini'nin ilk yayılma devrinde madeni para rejimi konusunda takındığı esnek yaklaşım Osmanlılara tevarüs etmiştir. Türk-İslâm devletlerinden gelen geleneğe uygun olarak ülkeye kıymetli maden girişi teşvik edilirken, ihracına sınırlama getirilmiştir. Amaç madeni para rejiminden kaynaklanan para arzı kaynağının daralmasını önlemektir. Para arzını arttırmak için sarayda ve şahıslarda bulunan kıymetli madenlerden darphanelere para kestirilmiştir. Böylelikle kıymetli madenlerden yapılmış eşyaların yaygın kullanımı sınırlandırılarak tedavüldeki para hacmi genişletilmeye çalışılmıştır.

Ekonomide paradan finansman aracı olarak yaygın bir şekilde yararlanılmıştır. Piyasada mübadeleye konu olan paralarda *sahih sikke* düşüncesini benimsenmiştir. Yani madeni para rejiminde fiyat istikrarının koruması esas alınmıştır. Para ayarının bozulması kesinlikle istenmeyen bir durumdur. Ancak zamanla paranın ayarında istenmeyen nedenlerden dolayı ortaya çıkan bozulmalar, *tashih-i sikke* uygulamasını zorunlu kılmıştır (Akdağ, 1949:20; Tabakoğlu, 2012:392).

Tashih-i sikke siyaseti, altın ve gümüş paralardaki değerli maden nispetinin artırılması veya azaltılması şeklinde uygulanmıştır. *Tağşiş* (paranın değerli maden içeriğinin kırılarak azaltılması) ise piyasada istenmeyen bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Gayri resmi olarak piyasada gümüşün altın karşısında değer kaybetmesinden dolayı toplumda *tağşiş* uygulamaları görülmeye başlamıştır. *Tağşiş* uygulamasının resmen benimsenmesi ise II. Mehmet dönemiyle başladığı kabul edilir. Paranın ayarının bozulmasıyla devamlılık arz eden istikrarsızlık Osmanlı bürokrat-aydınlarının gözünden kaçmamış bu konuda yöneticileri sık sık uyarılmışlardır⁵ (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1992:30). *Sikke tashihi* siyasetinin esas nedeninin ne olduğu tarih bilimcilerince tartışma konusu olmuştur. Kimi zaman devletin zararına olduğu halde, zaruretten dolayı para ayarlamasına gidilirken (Akdağ, 1949:20) kimi zaman da bu siyasetin kısa vadeli finansman amacıyla uygulandığı (Sayar, 1986:63-64) görülmüştür.

Osmanlı ekonomisinde para ve para politikasıyla ilişkin uygulamaların düşünsel temelini bakacak olursak, ekonomide *örfle* birlikte *şer'î hükümlerin* de etkili rol oynadığı görülür. Sahih sikkeden sapma veya devalüasyona yönelmede izlenen temel düşünce esasen örfe dayanmaktadır. Çünkü söz konusu politika şer'î düşünceyle çatışmaktadır. Sikke ayarının korunması fikri şer'î düşünceyle uyum içerisindedir (Sayar, 1986:82). Şer'î düşünceye göre altın ve gümüşün eşya olarak kullanımı en aza indirilmeye çalışılmalı, daha çok mübadele aracı olarak kullanılmalıdır. Osmanlı tatbikatına baktığımızda, altın ve gümüşün ülkeye girişi teşvik edilmiştir. Bu madenlerin ihracı sınırlandırılmıştır. Ekonomik canlılığın temel kaynağı olan piyasa da para arzı kaynaklarının daralması istenmemiştir.

4) Ülgener, Osmanlı para rejiminin dağınık ve güvensiz oluşunun bir sonucu olarak harç, vergi, diğer masraf ve maliyet unsurlarının sebep olduğu emniyetsiz havanın XVI ve XVII. asırlarda Şark ticaretini olumsuz etkilediği belirtmektedir (Ülgener, 1981:147).

5) Bkz. (Koçi Bey, 1972:66 vd.; Öz, 1997:54 vd.)

Özellikle İstanbul'un iâşesinin yanı sıra piyasasında yeteri ölçüde paranın bulunmasına dikkat edilmiştir (Tabakoğlu, 1986:289).

Sonuç

Klâsik ya da *nizâm-ı kadîm* olarak nitelediğimiz geleneksel iktisadî nizamını esasen Türk-İslâm medeniyetinden devralan ve bu miras temeli üzerine oturtan Osmanlı Devleti, İslâm Hukuku'nu tatbik etmeye çalışmıştır. İktisadi düzen İslâm'ın manevi iklimi içerisinde inşâ edilmiştir. İktisadi ve sosyal hayatın düzenlenmesinde toprak, para, vergi, narh vb. siyasetlerin uygulanmasında İslam Hukuk kurallarının yanı sıra örf, âdet ve geleneklere de yer verilmiştir.

Osmanlılar geleneksel iktisat siyasetinin dayandığı nev'i şahsına münhasır bir iktisadî dünya görüşüne sahip olmuştur. Klâsik iktisadî dünya görüşünden gelen prensipler ekonomi siyasetinde belirleyici olmuştur. Adalet iâşe, arz yönlü refah anlayışı, gelenekçilik ve gelircilik benimsenen önemli ilkelere aittir. Söz konusu ilkelerin yanı sıra eşitlikçilik, işbirliği ve dayanışma, itidal, şefkat ve hoşgörü de benimsenen ve tatbik edilen önemli değerler olmuştur. Bu ilkelere ve değerler bütününe istinat eden klâsik tarz siyaset tabiatıyla günümüz modern iktisat politikalarından ve kapitalist anlayıştan farklılık arz etmiştir.

Osmanlı devlet yöneticilerinin ekonomide uyguladıkları geleneksel iktisat politikaları, klâsik iktisadî düşüncenin ve benimsenen ilkelerin ürünü olmuştur. İstihdam imkânlarını arttırmak, üretim ve refah artışı sağlamak, para ve fiyat istikrarını sağlamak, kamusal ihtiyaçları karşılamak ve sömürüyü önlemek temel iktisat politikası amaçları hareket noktası olmuştur. Söz konusu amaçlara ulaşabilmek için klâsik para ve maliye siyaseti araçları kullanılmıştır. Ekonominin *kadîm* yapısını ve temellerini köklü değişikliğe uğratabilecek kalitatif iktisat politikalarından ziyade marjinal düzenlemelerin yeterli olduğu kantitatif politikalar takip edilmiştir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1949). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti. *Bellekten*, 13, (51), 497-571.
- Akgündüz, A., & Öztürk, S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: OSAV.
- Anhegger, R., & İnalçık, H. (1956). *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*. Ankara: TTK
- Barkan, Ö. Lütfi (1943). *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*. Birinci Cilt: Kanunlar. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.
- _____ (1944). Osmanlı İmparatorluğunun Tekeşekkülü Meselesi. *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, 1, (2), 343-356.
- Berkes, N. (1972). *Ekonomik Tarih ve Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşününün Evrimi*. Türkiye'de Okutulan İktisat Üzerine. Derleyen: Fikret Görün. Ankara: ODTÜ.

- Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1992). *Devlet Adamlarına Öğütler*. Sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğural. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Feyzioğlu, B. N. (1981). *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe*. İstanbul: Filiz.
- Genç, M. (1989). Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (1), 175-185.
- _____ (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken.
- Gökbilgin, T. (1967). Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri. *Bellekten*, 31, (121), 93-111.
- Kallek, C. (2006). Narh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32, 387-389.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge.
- Koçi Bey (1972). *Koçi Bey Risalesi*. Sadeleştiren: Zuhuri Danışman. İstanbul: Milli Eğitim.
- Köprülü, M. Fuad (2009). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1918). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2, 618-634.
- Öz, M. (1997). *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh.
- Pakalın, M. Zeki (1993). Narh. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB Yayınları, 2, 654-657.
- Sahillioğlu, H. (1967). Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1, 50-53.
- Sayar, A. Güner (2000). Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış. *Türk Yurdu*. 148-149, 17-19.
- Shaw, S. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Birinci Cilt: Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808*. Türkçesi: Mehmet Harmancı. İstanbul: e Yayınları.
- Şahin, H. (2013). Nasihat-nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri. *International Refereed Online Journal of Social Sciences*, 36, 1-11.
- Tabakoğlu, A. (1986). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- _____ (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh.
- Ülgener, Sabri F. (1981). *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der.